

אמנה ומודעה היו דברינו

סוגייתנו (מח:-מט.) עוסקת בשטר הלוואה או מכירה, שחתומים עליו שני עדים. שני העדים באים לבית הדין, ומודים שהחתמות על השטר הן שלהן, והוא אינו מזויף. אולם, הם טוענים שלא ניתן לגבות בשטר זה מטעמים אחרים. הסוגיה מתייחסת לשני טיעונים אפשריים של העדים:

א. "אמנה היו דברינו" – אדם שהאמין לחברו, וציווה לכתוב לו שטר הלוואה, אף על פי שהלוואה מעולם לא התקיימה. כותב השטר התכוון לתת ביד חברו שטר שיאפשר לו לגבות את החוב במקרה שתהיה הלוואה. הכותב סמך על חברו שלא ישתמש בשטר כל עוד לא נתן את הכסף. כעת טוענים העדים שהחבר הוציא את השטר מבלי שהייתה הלוואה, ובאמת כותב השטר אינו חייב לו דבר.

ב. "מודעה היו דברינו" – במקרה זה מדובר בשטר מכירה. אמנם שטר המכירה כשר, אך קודם לכתובתו מסר המוכר מודעה, המבטלת את תוקפה של המכירה שבשטר. במקרה שלנו, העדים החתומים על השטר הם המקור היחיד שיש לנו לקיומה של המודעה, ואין אנו יודעים על קיומה ממקור אחר.

רב נחמן ומר בר רב אשי נחלקו ביחס לנאמנות העדים במקרים אלו:

"אמר רב נחמן: 'אמנה היו דברינו' – אין נאמנין; 'מודעה היו דברינו' – אין נאמנין.
ומר בר רב אשי אמר: 'אמנה היו דברינו' – אין נאמנין; 'מודעה היו דברינו' – נאמנין"
(בבא בתרא מט.).

כולם מודים שהעדים שאמרו אמנה היו דברינו אינם נאמנים. המחלוקת היא לגבי מודעה: רב נחמן סובר שגם כאן הם אינם נאמנים. מר בר רב אשי חולק עליו, ומקבל את עדותם. באופן כללי, קיימות שתי דרכים להסביר מדוע העדים אינם נאמנים במקרים אלה:

א. "אין אדם משים עצמו רשע" (סנהדרין ט:). הגמרא במסכת כתובות (יט:) אומרת שאסור לאדם להשהות בביתו שטר אמנה, העלול לגרום לתקלות. מהמשך הסוגיה נראה שגם לעדים אסור לחתום על שטר כזה, המוגדר בגמרא כ'עוולה'. אם אכן יש בכך איסור, הרי שהם אינם נאמנים להעיד על עצמם שעברו על האיסור, שהרי "אין אדם משים עצמו רשע". גם ביחס למודעה ניתן אולי להחיל את אותו עיקרון, אם נניח שאסור לעדים לחתום על שטר שקדמה לו מודעה.

ב. "כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד" (כתובות יח:). העדים החתומים על השטר מעידים לא רק על ההלוואה או על המכירה. עדותם כוללת גם את הקביעה שהשטר כשר. השטר מעיד על עצם היותו שטר תקף, שאין בו אמנה או מודעא. כאשר העדים באים ומעידים שהייתה אמנה או מודעא – הם מתנגשים בעדותם שבשטר, וחוזרים בהם מהעדות הקודמת שלהם. זוהי הסיבה לכך שהם אינם נאמנים – "כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד".

הרשב"ם (ד"ה אין נאמנין) מפרש שבאמנה בלבד יש בעיה של "אין אדם משים עצמו רשע", כיוון שרק באמנה יש משום רשעות, ולא במודעא. מחלוקת האמוראים, לדעת הרשב"ם, היא מסביב לעיקרון "כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד". רב נחמן סובר שהעדים נתקלים כאן בדין 'כיון שהגיד', ולכן אינם נאמנים גם במודעא. מר בר רב אשי סובר שאין כאן בעיה של 'כיון שהגיד', ולכן הם נאמנים במודעא. באמנה הוא מודה שהם אינם נאמנים, משום "אין אדם משים עצמו רשע".

ניתן לחלוק על פירושו של הרשב"ם משני כיוונים. מחד, ניתן לטעון שבמקרים שלנו אין כלל בעיה של 'כיון שהגיד', וחוסר הנאמנות נובע אך ורק מהכלל "אין אדם משים עצמו רשע". מר בר רב אשי סובר שרק באמנה יש משום רשעות. רב נחמן סובר שרשעות קיימת גם במודעא.

מאידך, ניתן לטעון שהגורם היחיד בקביעת הנאמנות של העדים אצלנו הוא 'כיוון שהגיד'. רב נחמן סובר שבעיית 'כיוון שהגיד' קיימת בשני המקרים, ולכן הם אינם נאמנים. מר בר רב אשי מודה לרב נחמן שקיימת בעיה כזו באמנה, אך הוא חולק עליו במודעא, וסובר שבעיית 'כיוון שהגיד' אינה קיימת במקרה זה.

שיקול נוסף אותו נצטרך לבחון במסגרת הדיון בסוגיה הוא דין "הפה שאסר הוא הפה שהתיר". הראשונים בסוגיה נחלקו האם מדובר בשטר מקוים או לא. אם מדובר בשטר מקוים¹, אין כאן מקום לדין 'הפה שאסר'. אולם, ראשונים רבים הבינו שהשטר איננו מקוים ממקור חיצוני כלשהו, אלא רק מפיהם של העדים עצמם². במקרה כזה, ייתכן שהעדים נאמנים מדין "הפה שאסר הוא הפה שהתיר". הם אלה שהכשירו את השטר, ולכן הם אלו שיהיו נאמנים גם לפסול אותו.

1 כשיטת הרשב"ם בסוגייתנו, מט. ד"ה מודעא היו דברינו.

2 עיין למשל תוספות מט. ד"ה מר בר רב אשי וריטב"א מט. ד"ה גופא.

"אין אדם משים עצמו רשע"

כפי שהזכרנו לעיל, הגמרא במסכת כתובות אומרת שאסור לאדם להשהות בביתו שטר אמנה:

"דאמר רב כהנא: אסור לו לאדם שישהה שטר אמנה בתוך ביתו, משום שנאמר: 'אל תשכן באהליך עולה'" (כתובות יט.).

הגמרא מסיקה מכאן שעדים שאמרו "אמנה היו דברינו" אינם נאמנים:

"שמע מינה מדרב כהנא, עדים שאמרו 'אמנה היו דברינו' אין נאמנים. מאי טעמא? כיון דעולה הוא, אעולה לא חתמי" (שם יט.).

ההבנה הפשוטה היא שהעדים אינם נאמנים להעיד על עצמם שחתמו על עולה, משום "אין אדם משים עצמו רשע". כך אמנם מפרש רש"י על אתר (ד"ה אעולה לא חתמי).

אולם, ניתן להבין את דברי הגמרא בצורה שונה. כפי שביארנו לעיל, שטר איננו מעיד רק על התוכן הכתוב בו, אלא גם על עצם כשרותו. קביעת הגמרא שעדים אינם חותמים על עולה באה להרחיב את תוכן העדות של השטר. כיוון שברור לנו שעדים לא יחתמו על שטר אמנה – השטר נחשב כמעיד על עצמו שהוא איננו שטר אמנה אלא שטר כשר. משום כך, דבריהם של העדים, הטוענים שהשטר הוא שטר אמנה, מתנגשים עם עדותם שבשטר, והם אינם נאמנים מחמת 'כיוון שהגיד'.

מהו היסוד לומר שאין בעיה של "אין אדם משים עצמו רשע" בשטר אמנה? ראשית, ייתכן שאין כל איסור בחתימת העדים על שטר אמנה. האיסור הוא רק על המלווה להחזיק שטר כזה. הבבלי אמנם לא סבר כך, אך דעה כזו מובאת בירושלמי (כתובות פ"ב ה"ג). הרשב"א במסכת כתובות (יט: ד"ה מודעה ואמנה) מצטט דעה זו, ולדעתו יש לה אחיזה גם אצל חלק מהדעות בבבלי.

גם אם קיים איסור לעדים לחתום על שטר אמנה, עדיין אין הכרח להסיק מכאן שהם אינם נאמנים לומר "אמנה היו דברינו". ייתכן שסוג כזה של רשעות אינו כלול בדין "אין אדם משים עצמו רשע". כדי לבחון זאת, יש לברר את יסודו והיקפו של דין זה.

הגמרא במסכת סנהדרין דנה באדם שהעיד שפלוגי רבע אותו לרצונו. האם ניתן לצרף את עדותו לעדות של אדם נוסף, ולחייב את הרובע מיתה? בשאלה זו נחלקו האמוראים:

”ואמר רב יוסף: פלוגי רבעו... לרצונו – רשע הוא, והתורה אמרה ‘אל תשט רשע עדי’.
רבא אמר: אדם קרוב אצל עצמו, ואין אדם משים עצמו רשע” (סנהדרין ט:).

האדם המעיד על עצמו שנרבע לרצונו, מודה בכך שהוא רשע הפסול לעדות. לדעת רב יוסף הוא אכן נפסל לעדות בכך, ולכן גם עדותו על הרובע לא מתקבלת. רבא סובר שניתן לפצל את דיבורו לשתי עדויות נפרדות. אמנם העדות ביחס לעצמו אינה מתקבלת, אך העדות על הרובע מתקבלת. לכן הוא נאמן להצטרף לעד נוסף ולחייב את הרובע מיתה.³

ניתן להבין, שברובד הבסיסי אדם נאמן גם להרשע את עצמו. אולם, עדות זו מובילה בהכרח לסתירה פנימית. כיוון שהוא רשע ופסול לעדות – גם העדות על עצמו פסולה, וממילא נשמת הבסיס לפסול אותו לעדות. סתירה פנימית זו גורמת לנו לוותר מראש על עדותו ולא להקשיב לה כלל, ולכן בסופו של דבר הוא אינו נפסל. זהו הסבר אפשרי לדין “אין אדם משים עצמו רשע”⁴.

לפי הבנה זו, הדין יהיה מצומצם דווקא לרשעיות הפוסלות אותו לעדות. אם האדם מעיד על עצמו שעבר על איסור שלא פוסל אותו לעדות – עדותו תקבל. מצד שני, לפי הבנה זו האדם לא יוכל להעיד על עצמו שנפסל לעדות, אפילו אם פסול זה איננו נובע מרשעות. כך למשל, אדם לא יהיה נאמן לומר שהוא משחק בקוביא, גם לפי ההבנה שהפסול נובע מכך שאינו עוסק ביישובו של עולם⁵. מסקנה זו איננה מתיישבת בצורה פשוטה עם לשון הגמרא, המתייחסת לרשעות דווקא⁶.

3 ע' קובץ שיעורים ח"ב סי' ג' אות יז, המפצל את הדין כאן לשני דינים שונים: 'פליגין דיבורא', על פיו אנו מחלקים את עדותו לשתי עדויות שונות; ו'פליגין נאמנות', על פיו אנו מיישמים את עדותו רק ביחס לרובע, ומתעלמים מההשלכות של עדותו ביחס לעצמו.

4 ייתכן שדין זה מקובל גם לדעת רב יוסף. מחלוקת האמוראים היא רק בשאלה האם קיים דין 'פליגין', המאפשר לנו לפצל את העדות. רב יוסף סובר שאין אומרים 'פליגין', וכל העדות בטלה. רבא סובר שאומרים 'פליגין', ואמנם הוא אינו נאמן על עצמו אך על חברו הרובע הוא נאמן.

5 עיין סנהדרין כד:.

6 נפקא מינה הפוכה עשויה להיות באדם המעיד על עצמו שעבר עברה, אבל עכשיו חזר בתשובה. זוהי עדות על רשעות, אך רשעות זו אינה פוסלת אותו לעדות. עיין תוספות בבא מציעא ג: ד"ה מה אם, תוספות יבמות כה: ד"ה ואין אדם, וכן בשו"ע חו"מ סי' מ"ו סע' לז, הפוסק שאף אם עשה תשובה אינו נאמן, ובפתחי תשובה י"ד סי' א' ס"ק ו.

ההבנה הפשוטה היא שחוסר הנאמנות של אדם להרשיע את עצמו איננו תלוי בפסול לעדות. "אין אדם משים עצמו רשע" מבוסס על העובדה שאדם קרוב אצל עצמו, ואינו נאמן להעיד על עצמו כלל. לפי זה גם רשעות שאיננה פוסלת אותו לעדות יכולה להיות כלולה בדין זה, ויש לקבוע קריטריונים אחרים להגדרת רשע בהקשר זה.

האם עד החותם על שטר אמנה נפסל לעדות? בשאלה זו נחלקו האחרונים. ה'אורים ותומים' סבר שעד זה נפסל לעדות ('אורים' סי' מ"ו ס"ק קלא). לדעתו קיימת חפיפה מלאה בין הפסול לעדות לבין הכלל "אין אדם משים עצמו רשע". אם העדים אינם נאמנים לומר שחתמו על אמנה – יש להניח שהם פסולים לעדות. ה'קצות' חלק עליו, וסבר שחתימה על אמנה אינה פוסלת את העד (סי' ל"ה ס"ק ד)⁷. לדעת ה'קצות' יש לנתק בין הנאמנות של העד להרשיע את עצמו לבין הפסול לעדות. חתימה על אמנה איננה פוסלת אותו לעדות, ואף על פי כן הוא אינו נאמן לומר שחתם על אמנה, משום "אין אדם משים עצמו רשע".

גם ה'אורים ותומים' וגם ה'קצות' מודים שבאמנה יש בעיה של רשעות, המונעת מהעדים להעיד "אמנה היו דברינו". המחלוקת היא בשאלה האם הם פסולים לחלוטין לעדות, או שהם אינם נאמנים אף על פי שאין כאן רשעות הפוסלת לעדות. ניתן לקבל את שתי השיטות באופן חלקי ולהרכיב מהן שיטה שלישית, לפיה אין בעיה של רשעות באמנה. כדי לומר זאת, יש להניח שתי הנחות:

א. "אין אדם משים עצמו רשע" נאמר דווקא ברשעות הפוסלת לעדות (כדעת ה'אורים ותומים').

ב. חתימה על אמנה איננה פוסלת לעדות (כדעת ה'קצות').

אם נצרף את שתי ההנחות האלו נגיע למסקנה, שאדם נאמן לומר על עצמו שחתם על אמנה. אמנם אסור לעשות כן, אך אין זו רשעות המונעת מהאדם להעיד על עצמו שהוא רשע.

7 כשם שאדם המשהה ספר תורה שאינו מוגה בביתו נחשב כמשכין בביתו עוולה, על פי הגמרא במסכת כתובות שם, ואף על פי כן פשוט שהוא אינו נפסל לעדות.

"אין אדם משים עצמו רשע" במודעה

כפי שראינו, הרשב"ם סבר שאין רשעות בחתימה על שטר שקדמה לו מודעה, אלא רק בחתימה על אמנה. זוהי ההבנה המקובלת בראשונים, והיא מתקבלת על הדעת גם מסברה. שהרי, העדים חותמים על השטר שקדמה לו מודעה כדי להציל את המוכר מאונס, וכיצד ניתן לומר שיש בכך איסור?

אף על פי כן, קיימים ראשונים הסוברים שגם במודעה קיימת בעיה של "אין אדם משים עצמו רשע". כך היא דעת הר"ד בספר המכריע:

"אבל היכא דסהדי דשטר זביני גופיהו חזו ליה לאונסא דידיה, לא הוה להו למחתם בההיא שטרא, ואיבעי להו למיתא לבית דין ולמימר דהכי והכי אנסיה, ולא דליחתמו ביה, אי נמי איבעי להו למכתב ולמחתם מודעה ברישא...
והילכך כי אמרי השתא מודעה היו דברינו – עולה היא, ואעולה לא חתימי"
(ספר המכריע ריש ערך מ"ג).

כיוון שהעדים החותמים על שטר המכירה יודעים גם על האונס ומסירת המודעה – היה עליהם לפעול בדרך אחרת כדי למנוע את האונס. מן הראוי היה שיימנעו מלחתום על שטר המכירה וילכו מיד לבית הדין. לחלופין הם היו יכולים לכתוב שטר על המודעה לפני המכירה. כיוון שלא עשו כך – הם נהגו שלא כדין, ואינם נאמנים להעיד על עצמם.

גם הריטב"א סבר שעדים החותמים על מודעה נוהגים שלא כדין:

"ובמודעה אין משימין עצמן רשעים, דלהציל המוכר עשו כן, אלא דמכל מקום לא היה להם לעשות כן, ושלא כדין עשו"
(ריטב"א כתובות יט: ד"ה אמר רב נחמן).

לפי הר"ד והריטב"א, הנימוק לשיטת רב נחמן שהעדים אינם נאמנים לומר "מודעה היו דברינו" הוא משום "אין אדם משים עצמו רשע", ולא משום 'כיוון שהגיד'. ללא ספק יש כאן הרחבה משמעותית של הרשעיות שאדם אינו נאמן להעיד על עצמו ביחס אליהן.

כיוון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד

כאמור, הדרך השנייה להסביר מדוע העדים אינם נאמנים היא על בסיס דין 'כיוון שהגיד'. הסבר זה עולה מדברי הגמרא במסכת כתובות:

"מודעה ואמנה היינו טעמא, דקא עקרי ליה לשטרא" (כתובות יט:).

כאשר העדים אומרים שזהו שטר אמנה או שקדמה לו מודעה, הם עוקרים בכך את עדותו של השטר, המעיד על עצמו שהוא כשר ובעל תוקף. הם אינם נאמנים בכך מחמת דין 'כיוון שהגיד', ועדותם אינה מתקבלת.

ייתכן שלדעת רב נחמן קיימות שתי בעיות באמנה – העובדה שיש בכך רשעות ואדם אינו נאמן להרשיע את עצמו, ובנוסף לכך דין 'כיוון שהגיד'. אפשרות אחרת היא להבין שהבעיה היחידה לפי רב נחמן היא 'כיוון שהגיד', ואין כאן בעיה של רשעות. הרשב"א שהזכרנו לעיל (יט: ד"ה מודעה ואמנה) מסביר כך את שיטת רב נחמן. זאת, על בסיס הדעה בירושלמי הסוברת שאין עוולה בחתימה על שטר אמנה.

בפתח השיעור הזכרנו את מחלוקת הראשונים, האם מדובר כאן בשטר מקוים ממקום אחר או לא. הדעה המקובלת בראשונים היא שמדובר כאן בשטר שאינו מקוים ממקום אחר. המקור היחיד שלנו על כך שהשטר אינו מזויף הוא העדים עצמם. במקרה זה היה מקום להאמין לעדים מכוח דין 'הפה שאסר', דהיינו במיגו שהיו יכולים לשתוק ולא לקיים את החתימות⁸. אף על פי כן, לדעת רב נחמן המיגו איננו מועיל לעדים, והם אינם מצליחים להתגבר על בעיית 'כיוון שהגיד'.

הראשונים מקשים על דינו של רב נחמן ממקורות אחרים, בהם העדים נאמנים לפסול את השטר בסיוע מיגו. בסך הכל מציינים הראשונים שלושה מקרים כאלה:

א. פסולים היינו

"העדים שאמרו: 'כתב ידנו הוא זה, אבל אנוסים היינו, קטנים היינו, פסולי עדות היינו' – הרי אלו נאמנים. ואם יש עדים שהוא כתב ידם, או שהיה כתב ידם יוצא ממקום אחר – אינן נאמנין" (משנה כתובות יח:).

אם השטר מקוים ממקום אחר, העדים אינם נאמנים לפסול אותו בעדותם שהם היו פסולים לעדות בשעת החתימה. אם השטר איננו מקוים – הם נאמנים לפסולו. הבסיס לנאמנותם במקרה זה הוא מיגו שהיו יכולים לשתוק, כמבואר בהמשך הסוגיה שם.

8 לעיל בשיעור בעניין 'מיגו למפרע' (עמ' 46) עסקנו בדין "הפה שאסר הוא הפה שהתיר", והתייחסנו לשאלה האם זהו יישום של דין מיגו הרגיל או שמדובר בדין נפרד. במסגרת הדיון בשיעור זה אנו מניחים ש'הפה שאסר' שקול לדין מיגו, ואין הבדל ביניהם.

ב. תנאי היו דברינו

הגמרא במסכת כתובות (יט:): מבררת האם עדים נאמנים לומר שהמכירה הייתה על תנאי שאינו מפורש בשטר, וכעת המכירה בטלה כיוון שהתנאי לא התקיים. בסופו של דבר מכריעה הגמרא שהם נאמנים, והקונה צריך לקיים את התנאי.⁹

ג. מודה בשטר שכתבו

"אמר רב הונא אמר רב: מודה בשטר שכתבו אין צריך לקיימו" (כתובות יט.).

השטר אינו מקוים, והלווה יכול לטעון שהוא מזויף. אולם, הלווה איננו טוען לזיוף ומודה שהשטר נכתב על ידו בעדים כשרים, אלא טוען שפרע כבר את החוב. בדרך כלל לווה לא נאמן לטעון 'פרוע' כנגד שטר. אך במקרה שלנו, ייתכן שהוא יהיה נאמן במיגו שהיה יכול לטעון מזויף. רב הונא סובר שהוא אינו נאמן במיגו זה, והמלווה יכול לגבות בשטר מבלי שיצטרך לקיימו. בהמשך הסוגיה מבואר שרב נחמן (המוכר לנו מסוגייתנו) חולק על רב הונא, ואינו מאפשר גבייה בשטר זה ללא קיום. עד שלא יקיים המלווה את השטר, נאמן הלווה בטענת 'פרוע' במיגו שהיה יכול לטעון 'מזויף'.

התוספות בסוגייתנו (מח: ד"ה אמר רב נחמן) ובמסכת כתובות (יט: ד"ה אמר רב נחמן) דנים ביחס בין המקרים השונים לפי שיטת רב נחמן. לדעתם, יש לחלק את המקרים לשלוש קטגוריות:

א. מקרים בהם לפי טענת העדים מעולם לא היה כאן שטר כשר. לקטגוריה זו שייכים המקרים מהמשנה במסכת כתובות: "אנוסים היינו, קטנים היינו, פסולי עדות היינו". בכל המקרים האלה העדים טוענים שהשטר מעולם לא היה כשר. לכן, הם אינם נתקלים בבעיה של 'כיוון שהגיד', והם נאמנים לפסול את השטר במיגו.

ב. מקרים בהם טענת העדים לא עוקרת את השטר. כך הוא המצב כאשר העדים טוענים "תנאי היו דברינו": גם לאחר שקיבלנו את טענתם, אין בכך פגיעה בשטר עצמו. העובדה שהיה תנאי מבטלת בפועל את האפשרות לגבות בשטר זה, אך איננה מתנגשת באופן ישיר עם העדות שבשטר. במקרה כזה אין בעיה של 'כיוון שהגיד', והעדים נאמנים במיגו¹⁰. גם המקרה של 'מודה בשטר שכתבו' כלול בקטגוריה זו:

9 נאמנות זו קיימת לכל הפחות במקרה שהשטר איננו מקוים ממקום אחר, ולדעת חלק מהראשונים העדים נאמנים אף בשטר מקוים – עיין רשב"ם בסוגייתנו מט. ד"ה מודעא היו דברינו.

10 ואולי הם נאמנים אף ללא מיגו, כאשר כתב ידם יוצא ממקום אחר – עיין לעיל הערה 9.

בטענת 'פרוע' הלווה איננו עוקר את עצם השטר, אלא רק מבטל את האפשרות לגבות בו.

ג. בתווק, בין שתי הקטגוריות הקודמות, נמצאים המקרים של אמנה ומודעה. במקרים אלה העדים מודים שהשטר מצד עצמו הוא כשר. אף על פי כן, טענתם איננה חיצונית לשטר, אלא הם באים לעקור את השטר ולערער את תוקפו מיסודו, בטענה שהוא שטר אמנה או שקדמה לו מודעה. במקרים אלה חל הדין 'כיוון שהגיד', והעדים אינם נאמנים אפילו במיגו.

עיון מדוקדק בלשון התוספות מלמד שקיימות שתי בעיות בהתמודדות עם השטר:

"הואיל ואמר שהשטר נכתב ונמסר כהלכתו – שוב לא אתי על פה ומרע לשטרא אפילו במיגו,

ודמי נמי לחזורין ומגידין" (תוספות בבא בתרא מח: ד"ה אמר רב נחמן).

התוספות מתייחסים לדין 'כיוון שהגיד', המונע מהעדים לחזור בהם מהעדות שבשטר. אך קודם לכן הם כותבים שקיימת בעיה עצמאית בכוחו של המיגו, שאינו מסוגל להתמודד עם עדות השטר¹¹. בעיה זו קיימת גם במקרים בהם לא מדובר בנאמנותם של העדים אלא של הלווה. 'כיוון שהגיד' כמובן אינו שייך במקרים כאלה. ואכן, התוספות, שהבינו שיש בעיה נוספת מעבר ל'כיוון שהגיד', שילבו בדיונם גם את המקרה של מודה בשטר שכתבו, שם הטוען הוא הלווה ולא העדים.

שיטת מר בר רב אשי

כפי שראינו, מר בר רב אשי מחלק בין מודעה לאמנה. לדעתו, העדים נאמנים דווקא במודעה ולא באמנה. הרשב"ם הסביר שלדעת מר בר רב אשי אין בעיה של 'כיוון שהגיד' במקרים אלה. באמנה הוא אינו נאמן מחמת גורם אחר – "אין אדם משים עצמו רשע".

ניתן להסביר בשונה מהרשב"ם, שהחילוק בין אמנה ומודעה הוא חילוק בדיני 'כיוון שהגיד'. לדעת מר בר רב אשי, 'כיוון שהגיד' קיים רק באמנה, ולא במודעה. מהו הבסיס לחילוק זה?

11 מסתבר שיש כאן בעיה של מיגו במקום עדים. כמו כן יש להזכיר בהקשר זה את הדיון בעניין מיגו כנגד הודאת בעל דין – עיין שולחן ערוך חו"מ סי' פ"א סע' כ"ג וש"ך שם.

ביארנו לעיל את שיטת התוספות, המחלקים את המקרים שלנו לשלוש קטגוריות. לדעת רב נחמן, אמנה ומודעא שייכים לקטגוריה בה העדים מתנגשים באופן ישיר בשטר, ולכן הם אינם נאמנים. כדי להסביר במה חולק מר בר רב אשי, ניתן ללכת בשתי דרכים.

דרך אחת היא לומר שמודעא שייכת לקטגוריה הראשונה, יחד עם "אנוסים היינו, קטנים היינו, פסולי עדות היינו". במקרים אלה, על פי טענתם של העדים מעולם לא היה כאן שטר כשר. ניתן להבין שגם במודעא העדים מערערים על תוקפו של השטר מעיקרו, ולכן אין כאן 'כיוון שהגיד'¹². קביעה זו תהיה תלויה בחקירה בעניין אופן פעולת המודעא: האם המודעא היא תקנה נפרדת המבטלת את המכירה, או שיש בכוחה לעקור ולהפקיע את דעת המקנה מעיקרה. בשאלה זו עסקנו לעיל בשיעור בעניין מודעא¹³.

בכיוון ההפוך ניתן להבין שמודעא שייכת לקטגוריה השלישית, יחד עם "תנאי היו דברינו". במקרים אלו אין כל התנגשות עם העדות שבשטר, אלא תוספת המבטלת את האפשרות המעשית לגבות בו. גם אם הייתה מודעא – השטר עצמו עדיין קיים, והעדים שבשטר אכן מעידים באופן מדויק על אירוע שקרה. טענת העדים היא חיצונית לשטר. הם מעידים שקודם לכן קרה אירוע נוסף – מסירת המודעא, המגלה לנו שהמכירה היא חסרת תוקף מעשי. אין בכך עקירה של השטר עצמו, ולכן העדים נאמנים.

יסוד דין 'כיוון שהגיד'

הגמרא בסוגייתנו (מח:): מספרת על רבה בר בר חנה שחתם הן על שטר מכירה, והן על שטר מודעא שקדם למכירה זו. הגמרא מקשה עליו מדינו של רב נחמן, הקובע שהעדים החתומים על השטר אינם נאמנים לומר שהייתה מודעא. הגמרא עונה שיש הבדל בין מודעא בעל פה לבין מודעא בכתב:

"הני מילי על פה, דלא אתי על פה ומרעא לשטרא, אבל בשטרא – אתי שטרא ומרעא לשטרא"
(בבא בתרא מט.).

12 אולי גם באמנה ניתן לומר זאת, ובכך להסביר את שיטת הרשב"ם הסובר שבאמנה יש רק בעיה של "אין אדם משים עצמו רשע".

13 עמ' 194.

ההבנה הפשוטה היא שאין כאן חילוק עקרוני בין עדות בעל פה לעדות בכתב. החילוק הוא בין מודעה שקדמה למכירה, למודעה שנודע לנו עליה רק לאחר המכירה. כאשר המודעה היא בשטר – ידוע לנו שהיא קדמה למכירה, ויש בכוחה לערער את תוקפו של שטר המכירה שנכתב לאחריה. במקרה של רב נחמן לא ידוע לנו שהייתה מודעה קודם למכירה, אלא על פי העדים המעידים על כך כעת. במקרה זה שטר המכירה הוא העדות הראשונה הבאה לידיעתנו, ואין בכוחם של העדים לחזור בהם מעדותם הראשונה ולבטל את תוקפו של השטר. בדרך זו הלך הרשב"ם (ד"ה ומשני הני מילי) וראשונים רבים נוספים.

רבנו יונה פירש את תירוץ הגמרא בדרך אחרת. לדעתו, יש להבין את תירוץ הגמרא כפשוטו. יש הבדל בין עדות בעל פה לעדות בשטר. דין 'כיוון שהגיד' נאמר בעדות בעל פה דווקא. עדות בשטר היא חזקה יותר ויכולה להתגבר על העדות הקודמת:

"כי מה שאמרה תורה אם לא יגיד וגו', ודרשינן מיניה 'כיוון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד' – בעדות על פה קאי שמעידין העדים בב"ד, ולא גמרינן מינה לענין הגדה בשטר דאילימא שאינה צריכה ב"ד"
(עלויות דרבנו יונה בבא בתרא מט. ד"ה הני מילי).¹⁴

כדי לבאר את חידושו של רבנו יונה יש לברר מהו יסוד דין 'כיוון שהגיד'. דין זה מופיע בגמרא במספר מקומות, אך באף אחד מהם לא מבואר מהו מקור הדין. הריטב"א במסכת כתובות עסק בשאלה זו:

"יש שפירשו בתוספות דהא נפקא מדכתיב 'אם לא יגיד ונשא עונו', דאית לן למדרש כיון שלא הגיד שוב אינו חוזר ומגיד...
אבל הנכון, דנפקא לן האי פירושא דלא יגיד מדכתיב 'על פי שנים עדים יקום דבר', אלמא על מה שהעידו בב"ד מתקיים הדין לזכות או לחובה לאלתר, ואם יכולין לחזור ולהעיד – היאך יקום דבר?
(ריטב"א כתובות יח: ד"ה אמר ליה רבא).

הריטב"א מציע שני מקורות אפשריים, השונים זה מזה באופן מהותי:

14 עיין שו"ת הר"ף סי' רל"ט החולק על כך, וסובר שגם בשני שטרות נאמר דין 'כיוון שהגיד', והשטר הראשון כשר והשני פסול.

א. לפי המקור הראשון, 'כיוון שהגיד' הוא דין **במעשה ההגדה**. אנו מעניקים לעדים הזדמנות אחת בלבד להעיד, ולאחר שכבר העידו – לא ניתנת להם הזדמנות נוספת לשנות את עדותם¹⁵.

ב. לפי המקור השני אין מדובר בדין בהגדת העדות, אלא **בסדרי בית הדין**. התורה דורשת שהעדות תהיה כזו שניתן לקיים דבר על פיה. אם נאפשר לעדים לחזור בהם מעדותם – כיצד נוכל לפסוק באופן יציב ומוחלט על סמך עדות זו, הרי בכל רגע יכולים העדים לחזור בהם! כדי לשמור על יציבות הפסק של בית הדין, קבעה התורה שעדים שהעידו אינם יכולים לחזור ולהעיד.

לחקירה זו ייתכנו נפקא מינות רבות. נפקא מינה אחת עשויה להיות בשאלה האם דין 'כיוון שהגיד' נאמר גם במקרים בהם אדם נאמן מחוץ לבית דין. לפי ההבנה הראשונה הדין הוא בעד עצמו, שאינו יכול לחזור בו. אם כן, ייתכן שנרחיב דין זה גם לנאמנויות מחוץ לבית דין. לעומת זאת, לפי ההבנה השנייה זהו דין בסדרי בית הדין, ומחוץ לבית דין הוא אינו קיים¹⁶.

גם את דינו של רבנו יונה בעניין עדות בשטר ניתן לתלות בחקירה זו. לפי ההבנה שדין 'כיוון שהגיד' נועד להשיג יציבות בפסק של בית הדין, אין מקום לחלק בין עדות בעל פה לעדות בשטר. בכל מקרה יש למנוע מהעדים את האפשרות לחזור בהם, כדי לאפשר לבית הדין להקים דבר. לעומת זאת, לפי ההבנה הראשונה נוכל לקבל את החילוק של רבנו יונה. 'כיוון שהגיד' הוא דין במעשה ההגדה, והוא נאמר דווקא בעדות בעל פה. בעדות בכתב אנו עוקפים את הצורך בקבלת העדות, וכאן אולי לא ניתקל בבעיה של 'כיוון שהגיד'.

ניתן להוסיף ולהציע, שגם מחלוקת האמוראים בסוגייתנו תלויה בחקירה זו. מר בר רב אשי סבור ש'כיוון שהגיד' הוא דין במעשה ההגדה, הקובע שהעדים אינם יכולים לחזור בהם. במקרה של מודעה העדים אינם מתנגשים באופן ישיר בעדותם הראשונה, כפי שביארנו לעיל, ולכן הם נאמנים. רב נחמן סבר שדין 'כיוון שהגיד' נועד להשיג יציבות בפסק של בית הדין. כאשר העדים אומרים "מודעה היו דברינו", גם אם אין כאן התנגשות ישירה עם עדותם הקודמת – בפועל הם מבטלים את תוקפה של

15 דין זה מתחייב מעצם קיומו של חיוב שבועת העדות. אילו העדים היו נאמנים לחזור ולהעיד, לעולם לא הייתה אפשרות לחייב את העד בשבועת העדות.

16 עיין בבא בתרא קכז; שם נחלקו המפרשים בעניין 'כיוון שהגיד' בנאמנות מדין 'כיר', וכן שו"ת הר"ד סי' נ"ז וסי' צ"ב, ושר"ע אבה"ע י"ז, כ.

העדות, ומונעים מבית הדין להגיע לפסק דין יציב. כדי שבית הדין יוכל להקים דבר, אנו קובעים שהעדים אינם נאמנים בטענת מודעה.

ייתכן שגם בתוך שיטת רב נחמן עצמו ניתן להצביע על שני רבדים שונים בדין 'כיוון שהגיד'. רב נחמן סובר שהעדים אינם נאמנים בטענת אמנה או מודעה. אולם, כפי שראינו לעיל, קיימים מקרים בהם גם רב נחמן מודה שהעדים נאמנים. כך הוא המצב במשנה במסכת כתובות (יח:), הקובעת שהעדים נאמנים לטעון "אנוסים היינו, קטנים היינו, פסולי עדות היינו".

ראינו לעיל את הסבר התוספות, שהעדים נאמנים כיוון שאינם מתנגשים באופן ישיר עם שטר קיים אלא טוענים שהשטר בטל מעיקרו. אולם יש לשים לב, שגם במשנה העדים אינם נאמנים בכל מקרה, אלא רק בסיוע מיגו.

ניתן להסביר, שקיימים שני דינים ב'כיוון שהגיד'. הדין הראשון נוגע למעשה ההגדה, וקובע שעדים אינם יכולים לחזור בהם. דין זה נאמר רק במקרה בו יש התנגשות ישירה עם העדות הקודמת. במקרה כזה – גם מיגו לא יועיל. הדין השני ממוקד ביציבות של פסק הדין המבוסס על העדות. דין זה קיים גם כאשר אין התנגשות ישירה עם העדות הקודמת, כגון במקרה של המשנה. אולם, במקרה זה מיגו מועיל להתגבר על 'כיוון שהגיד', והעדים נאמנים.